

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته تحقیقات آموزشی

عنوان پایان نامه

بررسی میزان رعایت اخلاق پژوهش در رساله های دکتری گروه علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد در طی سالهای ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰

استاد راهنما

دکتر طاهره جاویدی کلاته جعفرآبادی

استاد مشاور

دکتر مختیار شعبانی ورکی

دانشجو

سمیه بهمن آبادی

پاییز ۱۳۹۱

تقدیم

این دیباچه را تقدیم می‌کنم

به پدر و مادر عزیزم

که زیبایی وجودشان تمام هستی من و دعای خیرشان همواره راه‌گشای مسائل زندگی من بوده و به خواهر و برادرم که نعمت وجودشان بهترین هدیه خالق هستی به من بوده است. و به تمام کسانی که عشق خدمت به خلق آنها را آرام‌نکرده و همواره در تکاپوی گام برداشتن در مسیر انسانیت هستند.

تقدیر و تشکر

بارالها سپاس فراوان از فضل، بفتشش و کرمات
به پاس وجود **فانواده‌ای** دلسوز، مهربان، پشتیبان و همیشه همراه
به پاس نعمت تعلیمم در جوار مقدس **آقا علی بن موسی الرضا** و در مقدم اساتید گرانقدر
سرکار خانم دکتر طاهره جاویدی کلاته **جعفر آبادی** و **جناب آقای دکتر بفتیار شعبانی ورکی** که
نه تنها درس پژوهشگری، بلکه بسیاری درسهای گرانبها را در محضر ایشان آموختم.
به پاس مضور در کلاس درس اساتید گرانقدر گروه علوم تربیتی
و به پاس وجود داوران ارجمند **جناب آقای دکتر ابوالفضل غفاری** و **جناب آقای دکتر مقصود
امین فندقی** که زحمت مطالعه و بازبینی این پایان نامه را بر عهده داشتند.
و به پاس مهربانی‌ها و لطف بی انتهایت در تمامی مراحل زندگیم، تو را شکر می‌گویم و از
درگاه باعظمتت فواستارم کمک کنی تا در این راه جز به رضای تو گام بردارم و جز برای
فشنودی تو قلمی به دست نگیرم.

چکیده

هدف این پژوهش بررسی میزان رعایت اصول اخلاقی در رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی در دانشگاه فردوسی مشهد بود. در بررسی رعایت اصول اخلاقی در پژوهش مؤلفه‌های حقوق آزمودنی‌ها، رعایت اصول اخلاقی در استاددهی، رعایت اصول اخلاقی در گزارش پژوهش و داشتن تعهدنامه اخلاقی مورد توجه قرار گرفت. روش پژوهش حاضر تحلیل محتوا بود و جامعه آماری آن شامل کلیه رساله‌های دکتری دفاع شده طی ۵ سال (۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰) در سه دانشکده علوم انسانی (ادبیات و علوم انسانی، الهیات و علوم تربیتی و روانشناسی) بود که به شیوه سرشماری مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش از سیاه‌های استفاده شده که بر اساس آن وضعیت رعایت اصول اخلاقی در رساله‌های دکتری مشخص شده است. برای احراز روایی از روایی محتوا (نظر متخصصان روش تحقیق) استفاده شد و برای مشخص کردن پایایی تحلیل محتوا از کدگذار دوم و با استفاده از ضریب کاپا مشخص شد که میزان پایایی برابر با ۰/۸۲ بود. یافته‌های پژوهش نشان داد که در رابطه با رعایت حقوق آزمودنی‌ها، صرفاً در ۴/۳ درصد رساله‌ها چگونگی اخذ رضایت آگاهانه توضیح داده شده بود، در ۴/۳ درصد رساله‌ها رضایت آگاهانه به صورت مکتوب اخذ شده بود، در همه رساله‌ها مشارکت کنندگان برای اخذ رضایت آگاهانه قادر بوده‌اند، هیچ کدام از رساله‌های مورد بررسی بر روی گروه‌های خاص شامل سالمندان، اطفال و بیماران روانی پژوهشی انجام نداده بودند که لازم باشد از سرپرستان و یا والدین آنها رضایت آگاهانه اخذ کنند. در هیچ رساله‌ای اشاره‌ای به آزاد گذاردن مشارکت کنندگان در ادامه شرکت در پژوهش یا ترک آن نشده بود. در هیچ رساله‌ای لزومی به مشاهده مشارکت کننده بدون اطلاع خودش نبوده است، تنها در ۱۷/۴ درصد رساله‌ها به چگونگی آگاه کردن آزمودنی‌ها از اهداف و ماهیت مطالعه اشاره شده بود، نحوه معرفی پژوهشگر به آزمودنی‌ها در ۱۳ درصد رساله‌ها شرح داده شده بود، پژوهشگران در هیچ‌کدام از رساله‌ها به رازداری در پژوهش اشاره‌ای نکرده بود، آزمودنی‌ها در ۹۱/۴ درصد رساله‌ها قابل شناسایی نبودند، تنها در ۱۳ درصد رساله‌ها به سلامت و آسایش آزمودنی‌ها توجه شده بود، تنها در ۱۳ درصد رساله‌ها چاره‌اندیشی برای عوارض مربوط به مطالعه پیش بینی شده بود و در ۴/۳ درصد رساله‌ها به موضوع استرس آور بودن مطالعه به طور کامل اشاره شده بود. در ارتباط با مؤلفه اصول استاددهی و ارجاع، در ۵۳ درصد رساله‌های مورد مطالعه گونه استانداردهای نقل قول رعایت شده بود، در ۹۴ درصد از منابع معتبر استفاده شده بود، در ۷۵ درصد رساله‌ها استاددهی درون متنی رعایت شده بود و در ۲۰/۲ درصد آنها استاددهی برون متنی به طور کامل شده بود و در رابطه با مؤلفه رعایت اصول اخلاقی در گزارش پژوهش، در ۸/۷ درصد رساله‌های دکتری گویه رازداری رعایت شده بود، در ۴/۳ درصد به تحقیر مشارکت کنندگان پرداخته شده بود، در ۸۸/۱ درصد روش گردآوری داده‌ها مشخص شده بود، در ۷۵ درصد اعتبار ابزار پژوهش گزارش شده بود، در ۶۷/۹ درصد روش تحلیل داده‌ها مشخص شده بود، در ۷۹/۳ درصد همسو بودن روش تحلیل داده‌ها با روش تحقیق پژوهش به طور کامل رعایت شده بودند و ۵۹/۵ درصد از رساله‌ها دارای تعهدنامه اخلاقی بودند. همچنین بین رساله‌های دانشکده‌های مختلف علوم انسانی (ادبیات و علوم انسانی، الهیات و علوم تربیتی و روانشناسی) بین رساله‌ها در سال‌های مختلف (۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰)، و بین مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌ها (استادیار، دانشیار، استاد) از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاقی در پژوهش تفاوت وجود داشت. بطور کلی، نظر به اینکه وضعیت رعایت اصول اخلاقی در رساله‌های دکتری مطلوب نیست، پیشنهاد می‌شود در سطح دانشگاه‌ها کمیته‌های اخلاق جهت نظارت کامل بر انجام پژوهش‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی دایر شده و در زمینه آموزش نیز به برگزاری کارگاه‌های آموزش اصول علمی و اخلاقی انجام پژوهش و غنی‌تر کردن مبحث اخلاق پژوهش در کتابهای روش تحقیق اقدام شود.

کلید واژه: اخلاق پژوهش، رساله‌های دکتری، حقوق آزمودنی‌ها، استاددهی، گزارش پژوهش.

فصل اول: مقدمه

۲	.....
۵	..... پژوهش
۵	..... پژوهش
۶	..... مفهومی و عملیاتی متغیرهای پژوهش
۶	..... مفهومی
۶	..... عملیاتی

فصل دوم: مطالعه پیشینه

۹	..... ری
۹	..... حرفه‌ای
۱۱	..... حرفه‌ای در پژوهش‌گری
۱۱	..... پژوهش
۱۵	..... چرخه اخلاق در پژوهش‌های علمی
۱۹	..... ه‌های عمده در زمینه اخلاق در پژوهش
۲۲	..... و کدهای اخلاقی
۲۴	..... رول و کدهای اخلاقی مرتبط با طراحی پژوهش
۲۴	..... صل حرفه‌ای بودن در پژوهش
۲۴	..... صالت و ماهیت مسئله‌ای داشتن موضوع پژوهش
۲۵	..... صل ارزیابی خطر - فایده
۲۵	..... دوری از قصد خودنمایی و کسب شهرت
۲۵	..... ل اخلاقی مربوط به اجرای پژوهش
۲۶	..... رعایت حقوق آزمودنی‌ها
۳۱	..... سرقت علمی
۳۵	..... جاره علمی
۳۵	..... مانتداری
۳۵	..... جتناب از سانسور حقایق
۳۶	..... عتبار علمی
۳۶	..... درستکاری

فهرست مطالب

صفحه

۳۶	.....دقت
۳۷	.....دقت در گردآوری و پردازش داده‌ها
۳۷	.....استفاده از روش پژوهش مناسب
۳۷	.....همراه بودن با میدان پژوهش
۳۷	.....مراعات ایمنی هنگام استفاده از فریب
۳۸	.....پاسخگویی
۳۸	.....مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۳۸	.....ایمی غرضی عاطفی
۳۸	.....تواضع و فروتنی و به رسمیت شناختن
۳۸	.....نقدپذیری
۳۹	.....شهامت
۳۹	.....درک و فهم قوانین، سیاست‌ها و مقررات
۳۹	.....حقیقت‌جویی
۳۹	.....اصل مشورت
۴۰	.....اصل صبر
۴۰	.....(۱) نشاط
۴۰	.....ل اخلاقی در گزارش و انتشار پژوهش
۴۰	.....قت در گزارش پژوهش
۴۱	.....بلند نظری
۴۱	.....نتشار چندگانه
۴۱	.....نتشار دوگانه
۴۲	.....لفاظی و زیاده‌نویسی
۴۲	.....تنظیم گزارش با جزئیات کامل
۴۲	.....سناد جعلی در تألیف
۴۳	.....دوری از افراط در نکوهش یا ستایش دیگران
۴۶	.....های انجام شده در زمینه اخلاق پژوهش
۵۸	.....پیشینه

فصل سوم: روش پژوهش

۶۱	.....هش
----	---------

فهرست مطالب

صفحه

۶۳	.....انجام تحلیل محتوای رساله های دکتری
۶۴	.....اری و آثار مورد بررسی
۶۵	.....شش
۶۷	.....ای پژوهش
۶۸	.....اخلاقی در پژوهش حاضر (Ethical review)
۶۹	.....یه و تحلیل داده ها

فصل چهارم: یافته های پژوهش

۷۱	.....توصیفی
۷۹	.....توصیفی بر اساس سؤالات پژوهش
۷۹	.....ای توصیفی مربوط به حقوق آزمودنی های پژوهش
۸۱	.....ای توصیفی مربوط به رعایت اصول اخلاقی در ارجاع و استناددهی
۸۲	.....ای توصیفی مربوط به استفاده از سبک های استناددهی استاندارد بین المللی
۸۳	.....ای توصیفی مربوط به رعایت اصول اخلاقی در گزارش نویسی رساله های دکتری
۸۴	.....ای توصیفی مربوط به داشتن تعهدنامه اخلاقی
۸۴	.....ای توصیفی مربوط به تفاوت بین رساله های دکتری سه دانشکده علوم انسانی از لحاظ میزان رعایت

۹۲	.....ای توصیفی مربوط به تفاوت رساله های دکتری پنج سال از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاق پژوهش
۱۰۲	.....ای توصیفی مربوط به تفاوت مرتبه علمی اساتید راهنما با میزان رعایت اصول اخلاقی در پژوهش

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

۱۱۲	.....صل از پژوهش
۱۱۳	.....مربوط به بررسی حقوق آزمودنی ها در رساله های دکتری
۱۱۵	.....مربوط به رعایت اصول اخلاقی در استناددهی و ارجاع در رساله های دکتری
۱۱۷	.....مربوط به استفاده از سبک استاندارد بین المللی استناددهی
۱۱۷	.....مربوط به رعایت اصول اخلاقی در گزارش نویسی پژوهش
۱۱۹	.....مربوط به داشتن تعهدنامه اخلاقی در رساله های دکتری
۱۲۰	.....مربوط به تفاوت دانشکده ها از لحاظ رعایت اصول اخلاقی
۱۲۲	.....مربوط به تفاوت رعایت اصول اخلاقی پژوهش طی سال های مورد بررسی

فهرست مطالب

صفحه

۱۲۵	.....مربوط به تفاوت مرتبه علمی استاد راهنما در رعایت اصول اخلاقی در پژوهش
۱۲۷	.....ری کلی
۱۲۸	.....ت های پژوهش
۱۲۹	.....ت پژوهش
۱۲۹	.....ادات کاربردی پژوهش
۱۳۰	.....ادات پژوهشی

منابع

۱۳۳	.....
-----	-------

پیوست

۱۴۲	.....هه محقق ساخته رعایت اصول اخلاقی در رساله های دکتری
۱۴۴	.....سور و موازین اخلاقی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

فهرست جداول

صفحه

عنوان

۲۳	.....جدول ۱-۲: دسته بندی ابعاد سه گانه اصول و کدهای اخلاقی
۴۴	.....جدول ۲-۲: مهمترین اصول اخلاقی در پژوهش
۶۲	.....جدول ۱-۳: واحد ثبت و زمینه در تحلیل محتوای کمی رساله های دکتری
۶۴	.....جدول ۲-۳: تعداد دانش آموختگان دکتری
۷۱	.....جدول ۱-۴: فراوانی و درصد فراوانی رساله های دکتری به تفکیک دانشکده
۷۲	.....جدول ۲-۴: فراوانی و درصد رساله های دکتری به تفکیک مرتبه علمی اساتید راهنما و مشاور
۷۳	.....جدول ۳-۴: فراوانی و درصد فراوانی رساله های دکتری به تفکیک تعداد اساتید راهنما و مشاور

- جدول ۴-۴: فراوانی و درصد فراوانی رساله‌های دکتری به تفکیک سال دفاع ۷۵
- جدول ۴-۵: فراوانی و درصد رساله‌های دکتری به تفکیک روش تحقیق ۷۶
- جدول ۴-۶: فراوانی و درصد فراوانی رساله‌های دکتری برحسب آزمودنی انسانی ۷۶
- جدول ۴-۷: فراوانی و درصد رساله‌های دکتری برحسب نوع ابزار استفاده شده در پژوهش ۷۷
- جدول ۴-۸: فراوانی و درصد میزان رعایت حقوق آزمودنی‌های پژوهش در رساله‌های دکتری ۷۹
- جدول ۴-۹: فراوانی و درصد میزان رعایت اصول اخلاقی در ارجاع و استناددهی در رساله‌های دکتری ۸۱
- جدول ۴-۱۰: فراوانی و درصد میزان رعایت اصول اخلاقی در استناددهی درون متنی و برون متنی در رساله‌های دکتری ۸۲
- جدول ۴-۱۱: فراوانی و درصد میزان استفاده از سبک‌های استناد استاندارد بین‌المللی ۸۲
- جدول ۴-۱۲: فراوانی و درصد میزان رعایت اصول اخلاقی در گزارش نویسی رساله‌های دکتری ۸۳
- جدول ۴-۱۳: فراوانی و درصد میزان تعهدنامه اخلاقی در رساله‌های دکتری ۸۴
- جدول ۴-۱۴: فراوانی و درصد تفاوت رساله‌های دکتری سه دانشکده از لحاظ میزان رعایت حقوق آزمودنی‌های پژوهش ۸۵

فهرست جداول

عنوان

صفحه

- جدول ۴-۱۵: فراوانی و درصد فراوانی تفاوت رساله‌های دکتری سه دانشکده از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاقی در استناددهی و ارجاع ۸۸
- جدول ۴-۱۶: فراوانی و درصد فراوانی تفاوت رساله‌های دکتری سه دانشکده علوم انسانی از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاقی در گزارش نویسی ۹۰
- جدول ۴-۱۷: تفاوت دانشکده‌ها از لحاظ داشتن تعهدنامه اخلاقی ۹۲
- جدول ۴-۱۸: فراوانی و درصد فراوانی تفاوت رساله‌های دکتری دفاع شده طی ۵ سال از لحاظ میزان رعایت حقوق آزمودنی‌های پژوهش ۹۳
- جدول ۴-۱۹: فراوانی و درصد فراوانی تفاوت رساله‌های دکتری دفاع شده طی ۵ سال از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاقی استناددهی و ارجاع ۹۷
- جدول ۴-۲۰: فراوانی و درصد تفاوت رساله‌های دکتری دفاع شده طی ۵ سال از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاقی در گزارش نویسی پژوهش ۹۹

- جدول ۴-۲۱- فراوانی و درصد تفاوت رساله‌های دفاع شده در سال‌های مختلف از لحاظ داشتن تعهدنامه اخلاقی ۱۰۲
- جدول ۴-۲۲- فراوانی و درصد تفاوت مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌های دفاع شده از لحاظ رعایت حقوق آزمودنی‌های پژوهش ۱۰۳
- جدول ۴-۲۳- فراوانی و درصد تفاوت مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌های دفاع شده از لحاظ اصول اخلاقی استناد و ارجاع ۱۰۵
- جدول ۴-۲۴- فراوانی و درصد تفاوت مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌های دفاع شده از لحاظ اصول اخلاقی در گزارش نویسی پژوهش ۱۰۷
- جدول ۴-۲۵- فراوانی و درصد تفاوت مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌های دفاع شده از لحاظ داشتن تعهدنامه اخلاقی ۱۱۰

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۷۲	نمودار ۴-۱- چگونگی توزیع رساله‌ها در دانشکده‌های علوم انسانی.....
۷۳	نمودار ۴-۲- فراوانی و درصد فراوانی مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌ها.....
۷۴	نمودار ۴-۳- چگونگی توزیع رساله‌ها بر حسب تعداد اساتید راهنما.....
۷۴	نمودار ۴-۴- چگونگی توزیع رساله‌ها بر حسب تعداد اساتید مشاور.....
۷۵	نمودار ۴-۵- چگونگی توزیع رساله‌ها طی ۵ سال مورد مطالعه.....
۷۶	نمودار ۴-۶- چگونگی توزیع رساله‌ها بر حسب روش تحقیق مورد استفاده.....
۷۷	نمودار ۴-۷- توزیع فراوانی و درصد فراوانی رساله‌ها بر حسب داشتن آزمودنی انسانی.....
۷۸	نمودار ۴-۸- چگونگی توزیع رساله‌ها بر حسب استفاده از ابزار پژوهش.....

فصل اول:

مقدمه

۱-۱ بیان مسئله

پژوهش مهمترین محور توسعه بوده و امروزه، یکی از کلیدی‌ترین سیاست‌های کشورهای پیشرفته، سرمایه‌گذاری برای پژوهش و خلق دانش جدید از طریق آن است (توفیقی داریان، ۱۳۸۸). سیمور^۱ (۱۹۹۷) بر این باور است، که پژوهش اساس کیفیت خدمات است و بدون تلاش نظام‌مند در انجام پژوهش‌های علمی، بنیان علم فرو می‌ریزد (به نقل از آنرا^۲ و بک^۳ ۲۰۰۴). بر این اساس، یکی از اهداف دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، تربیت پژوهشگرانی است که با انجام طرح‌های پژوهشی خود زمینه توسعه و پیشرفت علمی جوامع‌شان را فراهم سازند (تابعی و محمودیان، ۱۳۸۶). از اینرو، پژوهش‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی که بیشترین نمود آنها در پایان‌نامه‌های آنان است، در نظام آموزشی دانشگاه‌ها نقشی مهمی را ایفا می‌نماید (لاتیمر^۴، ۲۰۰۵). با توجه به اینکه بر اساس آمار و اطلاعات موجود حدود ۵۵ درصد پژوهشگران کشور ما را دانشجویان تحصیلات تکمیلی تشکیل می‌دهند (فتحی واجارگاه و همکاران، ۱۳۸۹)، میزان قابل توجهی از پژوهش‌ها به این گروه از پژوهشگران اختصاص داشته و آنها نقشی مهم و اساسی در توسعه علمی کشور ایفا می‌کنند، لذا رعایت اصول علمی و اخلاقی در انجام پژوهش آنها باعث می‌شود که بتوان به نتایج پژوهش آنها در خلق دانش جدید اعتماد کرد و از این نتایج در جهت توسعه و پیشرفت علمی کشور استفاده کرد. چراکه؛ اساسی‌ترین موضوع در انجام پژوهش‌های علمی و در واقع یکی از راه‌های ارتقاء کیفیت و اعتبار پژوهش‌های علمی، رعایت دقیق اصول اخلاقی در آنها است (کجلاستروم^۵ و همکاران، ۲۰۱۰). پیتاوی^۶ و همکاران (۲۰۱۰) نیز متذکر شده‌اند که توجه به ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌ها توسط پژوهشگران باعث افزایش اعتبار پژوهش آنها می‌شود، از این‌رو هر پژوهشگری موظف است، اصول اخلاقی را به رسمیت شناخته و در کار خود لحاظ کند. حوزه اخلاق در پژوهش، قلمرو وسیعی را در بر می‌گیرد که از لحظه تصمیم‌گیری برای انجام پژوهش تا گردآوری اطلاعات و انتشار نتایج و ارائه پژوهش به جامعه علمی، بر تمام مراحل و فرآیندهای پژوهش سیطره دارد (محمودی، ۱۳۸۶، خالقی، ۱۳۸۷). رعایت این اصول در پژوهش‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است. در کشورهای پیشرفته که با بهره‌جستن از پژوهش در عرصه جهانی به رقابت پرداخته‌اند، اهمیت رعایت اخلاق در پژوهش تا حدی است که این کشورها به تشکیل کمیته‌های اخلاق در پژوهش جهت نظارت اخلاقی بر اجرای طرح‌های پژوهشی

1. Seymour

2. Unrau

3. Beck

4. Latimer

5. Kjellström

6. Pittaway

اعضای هیئت علمی و دانشجویان اقدام نموده‌اند (حیدری و همکاران، ۱۳۸۹؛ گال و همکاران، ۱۳۸۹) و تدابیر دیگری از طرف مجله‌های معتبر دنیا مبنی بر عدم پذیرش مقاله‌هایی که تأیید کمیته اخلاق را ندارند یا پژوهش‌شان اطلاع زیادی در خصوص رضایت آگاهانه یا اصول اخلاقی دیگر را فراهم نمی‌کند، اندیشیده شده است (کجلستروم و فریدلاند، ۲۰۱۰، لاورنس^۱، ۲۰۱۱). با توجه به چنین الزاماتی در این کشورها، روند رعایت اصول اخلاق پژوهش رو به بهبود است زیرا پژوهش‌های انجام شده نتایج امیدوارکننده‌ای از رعایت اصول اخلاقی در پژوهش‌ها بدست داده‌اند که می‌توان از پژوهش کجلستروم و فریدلاند^۲ (۲۰۱۰) در خصوص میزان رعایت اصول اخلاقی در پایان‌نامه‌های کشور سوئد طی دوره بیست ساله (۱۹۸۷-۲۰۰۷) نام برد. یافته‌های پژوهش این پژوهشگران، حاکی از آن است که ملاحظات اخلاقی در پایان‌نامه‌های سال ۱۹۸۷ نادیده گرفته شده است، اما تقریباً در تمامی پایان‌نامه‌های سال ۲۰۰۷ رعایت شده است، و به جز یک مورد از پایان‌نامه‌ها، بقیه بخش مستقلی تحت عنوان ملاحظات اخلاقی داشتند، و دارای مجوز رسمی از کمیته بررسی اخلاق در پژوهش بودند. اما در کشور ما طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌های دانشجویان در دانشگاه‌ها به جز در حوزه پزشکی که راهنماهای اخلاق در پژوهش در آن تدوین شده‌اند، بدون نظارت اخلاقی لازم، انجام می‌شود (خداپرست و همکاران، ۱۳۸۶) و بنابراین چنین پژوهش‌هایی از ضعف قابل ملاحظه‌ای در زمینه رعایت اصول اخلاقی برخوردار بوده‌اند، نتایج پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، حاکی از عدم رعایت اصول اخلاقی از سوی پژوهشگران بوده است، برای مثال در پژوهشی که زاهد پاشا و همکاران (۱۳۸۲) با هدف بررسی میزان رعایت اخلاق پزشکی در پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی در دانشگاه علوم پزشکی بابل انجام دادند، یافته‌ها حاکی از آن بود که اصول اخلاقی در مطالعات کارآزمایی بالینی مورد توجه قرار نگرفته است و این امر، ممکن است از عدم توجه محققین نسبت به رعایت اصول اخلاقی نشأت گرفته باشد. همچنین نتایج پژوهش ادیبی و همکاران (۱۳۸۸) نشان داد که جامعه علمی کشور هنوز با اصول حرفه‌ای پژوهش آشنا نیستند و بسیاری از موارد غیر اخلاقی یا به دلایل عمدی و یا از روی ناآگاهی رخ داده است. اگر ما قصد داریم سطح مهارت دانشجویان در رعایت جنبه‌های اخلاقی در پژوهش را بهبود دهیم، یکی از راه‌های نیل به این هدف، ارزیابی کیفیت پایان‌نامه‌ها و بررسی میزان رعایت اصول اخلاقی در پایان‌نامه‌هایی^۳ است که آنها انجام داده‌اند، زیرا از آنجایی که فشار بر روی دانشجویان

1 . Lawrence

2 . Fridlund

۳- پایان‌نامه یک سند مهمی است که یافته‌ها و پژوهش دانشجو را ارائه می‌دهد و باعث رشد او می‌شود. همچنین به عنوان یک مدرک تخصصی می‌تواند مجوزی برای پژوهشگری مستقل شدن باشد و امتیازاتی همچون انجام پژوهش‌های بیشتر را برای دانشجو فراهم کند (کجلستروم و فریدلاند، ۲۰۱۰).

تحصیلات تکمیلی برای انجام پایان‌نامه زیاد است، احتمال عدم رعایت اصول اخلاقی در پژوهش‌هایشان به عنوان خطری که اعتبار این پژوهش‌ها را تهدید می‌کند، احساس می‌گردد (کجلستروم و فریدلاند، ۲۰۱۰). لذا، از آنجا که پایان‌نامه‌ها نقش زیادی در رشد علمی و پژوهشی دانشجویان و به تبع آن رشد علمی و پژوهشی کشور و خلق دانش جدید دارد، توجه جدی‌تر به میزان رعایت اصول اخلاقی در ارائه پایان‌نامه‌ها ضروری است، تا هم زمینه‌ی اعتماد به پژوهش‌ها و استفاده از یافته‌های علمی آنها فراهم آید و هم باعث اعتبار کشور در مجامع بین‌المللی باشد. بنابراین، وجود ضرورت‌هایی برای رعایت اصول اخلاق پژوهش همچون وجود تدابیر بین‌المللی مبنی بر عدم پذیرش مقاله‌هایی که اصول اخلاقی را رعایت نکرده‌اند، از یک سو و مغفول ماندن توجه به انجام پژوهشی در خصوص ارزیابی پایان‌نامه‌های رشته‌های علوم انسانی با توجه به اینکه امروزه به ویژه در کشور ما به دلیل عدم وجود کمیته‌های اخلاق، نظارتی بر کار پایان‌نامه‌ها صورت نمی‌گیرد از سوی دیگر، لزوم انجام چنین پژوهشی را آشکار می‌کند.

ضرورت دیگر انجام این پژوهش به این موضوع مربوط است که در پژوهش‌های علوم انسانی آزمودنی انسان است و پژوهش‌های این گروه با سرنوشت جوامع پیوند خورده، لذا انجام این پژوهش‌ها مستلزم احتیاط و دقت بیشتری در خصوص رعایت اصول اخلاقی در آن است که این پژوهش می‌تواند میزان رعایت اصول اخلاق در این سنخ پژوهش‌ها را نشان می‌دهد. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند در اختیار مدیریت پژوهشی دانشگاه‌های کشور و بخصوص مدیریت پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد قرار بگیرد تا با آگاهی از میزان اخلاقی انجام شدن پژوهش‌ها و شناسایی ضعف‌ها و مشکلات دانشجویان در این حوزه، به اتخاذ تدابیری در جهت نظارت اخلاقی بیشتر بر انجام پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی، همت گماشته و اعتبار پژوهش‌های دانشگاهی را افزایش دهند. از این رو، پژوهش حاضر با هدف ارزیابی میزان رعایت اصول اخلاقی در رساله‌های دکتری^۱ گروه علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد در پی پاسخ به این سؤال است که در رساله‌های دانشجویان مقطع دکتری گروه علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد که طی سالهای ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ انجام شده اصول اخلاق در پژوهش تا چه اندازه رعایت شده است؟

^۱ . دلیل انتخاب رساله‌های دکتری این است که از آنجا دانشجویان مقطع دکتری با توجه به تجربه پژوهشی فراوان به لحاظ انجام پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد و انجام پژوهش‌های دیگر در مقطع دکتری و آگاهی از اهمیت رعایت اصول اخلاقی در پژوهش انتظار می‌رود که آنها اصول اخلاقی و علمی پژوهش را شناخته و رعایت کنند، بنابراین با این فرض رساله‌های مقطع دکتری انتخاب شدند.

۲-۱) هدف‌های پژوهش

۱-۲-۱) هدف اصلی: شناسایی میزان رعایت اصول اخلاق پژوهش در رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد

۲-۲-۱) هدف‌های فرعی

۱. شناسایی میزان رعایت حقوق آزمودنی‌های پژوهش در رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی.
۲. شناسایی میزان رعایت اصول اخلاقی ارجاع و استناددهی در رساله‌های دکتری علوم انسانی.
۳. شناسایی میزان رعایت اصول اخلاقی در گزارش نویسی در رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی.
۴. شناسایی درصد رساله‌های دکتری رشته‌های علوم انسانی که دارای تعهدنامه اخلاقی بودند.
۵. مقایسه رساله‌های دکتری سه دانشکده علوم انسانی (ادبیات و علوم انسانی، الهیات و علوم تربیتی و روانشناسی) از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاق در پژوهش.
۶. مقایسه رساله‌های دکتری پنج سال طی پنج سال (۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰) از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاق پژوهش.
۷. مقایسه مرتبه علمی اساتید راهنمای رساله‌های دکتری از لحاظ میزان رعایت اصول و موازین اخلاق پژوهش.

۳-۱) سوالات پژوهش

۱. تا چه اندازه حقوق آزمودنی‌های پژوهش (انسان) در رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی رعایت شده است؟
۲. تا چه اندازه اصول اخلاقی ارجاع و استناددهی در رساله‌های دکتری علوم انسانی رعایت شده است؟
۳. تا چه اندازه در رساله‌های دکتری از سبک‌های استناددهی بین‌المللی استفاده شده است؟
۴. تا چه اندازه اصول اخلاق پژوهش در گزارش نویسی رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی رعایت شده است؟
۵. تا چه اندازه رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی دارای تعهدنامه اخلاقی هستند؟
۶. آیا بین رساله‌های دکتری سه دانشکده علوم انسانی از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاق پژوهش تفاوت وجود دارد؟
۷. آیا بین رساله‌های دکتری پنج سال مورد مطالعه از لحاظ میزان رعایت اصول اخلاق پژوهش تفاوت وجود دارد؟
۸. آیا بین مرتبه علمی اساتید راهنما با میزان رعایت اصول اخلاقی در پژوهش ارتباط وجود دارد؟

۱-۴-۱ تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای پژوهش

۱-۴-۱-۱ تعاریف مفهومی

■ اخلاق پژوهش

اخلاق پژوهش به معنی رعایت اصول اخلاقی در تمام فرایند پژوهش از انگیزه پژوهش گرفته تا گزارش نتایج پژوهش را اخلاق پژوهش می‌گویند و اصولی قانونی است که به موجب آن مؤلفان و پژوهشگران ملزم به رعایت حقوق خالقان اثر می‌شوند (محمودی، ۱۳۸۶). اصول اخلاقی مورد نظر در این پژوهش در حوزه‌های رعایت حقوق آزمودنی‌ها، اصول اخلاقی در استناددهی و رعایت اصول اخلاق در گزارش پژوهش و داشتن تعهدنامه اخلاقی است.

۱-۴-۱-۲ تعاریف عملیاتی

■ اخلاق پژوهش

منظور از اخلاق پژوهش در این پژوهش اصول اخلاقی است که به وسیله سیاهه^۱ محقق ساخته در حوزه‌های رعایت حقوق آزمودنی‌ها، اصول اخلاقی استناددهی، اصول اخلاقی در گزارش نویسی و داشتن تعهدنامه اخلاقی مورد سنجش قرار می‌گیرد.

■ رعایت حقوق آزمودنی‌ها

در این پژوهش منظور از حقوق آزمودنی‌ها میزان اشاره‌ای است که در رساله‌های دکتری به رعایت کدهای اخلاقی مرتبط با حقوق آزمودنی‌ها طبق سیاهه شده است، که این کدها عبارتند از: نحوه اخذ رضایت آگاهانه، داشتن رضایت نامه مکتوب، اخذ رضایت از والدین کودکان، اشاره به آزاد بودن مشارکت کننده برای شرکت در پژوهش، لزوم مشارکت بدون اطلاع آزمودنی، آگاه کردن آزمودنی از اهداف و ماهیت مطالعه به طور کامل، معرفی پژوهشگر به آزمودنی‌ها، میزان رازداری و عدم شناسایی هویت مشارکت کنندگان، توجه به سلامتی و آسایش مشارکت کنندگان و میزان توجه پژوهشگر به کاهش خطرات پژوهش.

■ اصول اخلاقی استناددهی و ارجاع

در این پژوهش، منظور از اصول اخلاقی استناددهی، نمره‌ای است که از ارزیابی رساله‌های دکتری از لحاظ میزان رعایت اصول استناددهی طبق سیاهه استناددهی به دست می‌آید. این اصول عبارتند از: میزان سرقت ادبی

^۱ . Checklist

و عدم استفاده درست از نقل قول مستقیم و غیر مستقیم، استفاده از منابع معتبر، استفاده از سبک رفرنس دهی معتبر و رعایت اصول علمی سبک درون و متنی و برون متنی.

▪ موازین اخلاق در گزارش پژوهش

در این پژوهش منظور از موازین اخلاق در گزارش پژوهش، میزان اشاره‌ای است که در رساله‌های دکتری به رعایت اصول اخلاقی در گزارش پژوهش شده است، این اصول شامل گزارش پژوهش به گونه‌ای که هویت مشارکت کنندگان قابل شناسایی نباشد، دوری از هر نوع اهانت و تحقیر مشارکت کنندگان در گزارش پژوهش، توضیح نحوه گردآوری داده‌ها، اعتبار ابزار، روش‌های تحلیل داده‌ها به نحو روشن، شفاف، ساده و به نحو قابل استفاده برای دیگران، و میزان مطابقت روش‌های تحلیل داده‌ها با مفروضات روش تحقیق است.

▪ تعهدنامه اخلاقی:

در این پژوهش منظور از تعهدنامه اخلاقی، وجود بخش جداگانه‌ای در رساله‌ها تحت عنوان تعهدنامه اخلاقی است.

▪ رساله:

منظور از رساله در این پژوهش تمامی رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی است که در طی سالهای ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰ دفاع کرده‌اند، و به کتابخانه‌های دانشکده تحویل داده‌اند.

فصل دوم

مطالعه پیشینه